

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНИХ ТА ГАЛУЗЕВИХ СОЦІОЛОГІЙ

УДК 316.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2023.99.1>

В. А. БАЛІЙЧУК

аспірант кафедри соціології, соціальної роботи,
публічного управління та адміністрування
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ФЕНОМЕН СОЛІДАРИЗМУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ НАУЦІ

В статті проаналізовано феномен солідаризму в сучасній українській науці. Виявлено, що більшість дослідників розглядають явище солідаризму у політичному контексті. Звертаючись до політичних доктрин, науковці вбачають у солідаризмі «серединний шлях» між тоталітаризмом та лібералізмом, оскільки жодна із цих моделей у своїй радикальності не здатна стимулювати розвиток політично і соціально здорового суспільства. Такі дослідники як О. Шморгун та Е. Заграва розглядають солідаризм, порівнюючи його із комунізмом та лібералізмом, і наголошуючи на тому, що саме солідаризм може стати для України тим унікальним шляхом, що дозволить суспільству і політичній системі оптимально розвиватись.

Виокремлено прихильників філософської перспективи аналізу явища солідаризму. До їхнього числа відносяться Т. Метельова та Ю. Кальниш. Т. Метельова розглядає солідаризм у розрізі онтологічної проблематики, наполягаючи на тому, що схильність до солідаризму перекликається з основними ідеями української філософської думки і загалом є притаманною нашому народу. Ю. Кальниш розглядає солідаризм у нерозривному зв'язку із таким явищем, як соборність, також підкреслюючи філософський аспект погляду на даний феномен.

Провівши ґрунтовне дослідження, ми дійшли висновку, що солідаризм переважно розглядається науковцями як домінуюча стратегія розвитку українського суспільства. Основним аспектом, який виділяють дослідники явища солідаризму є державотворчий та політичний аспекти, оскільки явище солідаризму розглядається у тісному зв'язку із політичними процесами в Україні, а також – як третій шлях між комунізмом та лібералізмом.

Ключові слова: солідаризм, солідарність, соціальні дії, українське суспільство.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. Проблематика соціальних дій в процесі ведення повномасштабної війни Росії проти України займає центральне місце в сучасному цивілізованому суспільстві. Науковці різних напрямів дослідження намагались виокремити підходи до розуміння феномену соціальних дій суспільства, описати закономірності та методології. З огляду саме на соціологічну науку вчені виокремлювали поняття «солідарність», яке посідає важливе місце в масштабних процесах становлення та трансформації українського суспільства.

Зазначене поняття знайшло широке використання у французькій соціологічній літературі як один із інваріантних історичних принципів інтеграції людей. Необхідність спільних дій, узгодженого розв'язання гострих проблем, подолання кризових ситуацій надає солідаризму вселюдської цінності. Згідно з О.Контом, людина від природи наділена «соціальним» інстинктом, який, втілюючись у промислову діяльність, торгівлю, армію, інші суспільні інститути, забезпечує міцні соціальні зв'язки. На його думку, розрізняють два основні типи солідаризму – механічний і органічний, які Е.Дюркгейм розглядав як її вищу універсальну соціальну цінність і провідний моральний принцип. Німецький соціолог Ф.Тенніс вбачав у феномені «солідаризму» сутність соціального – «взаємоутвердження» людини завдяки волі, яка спричиняє їх об'єднання, у певні спільноти. М.Грушевський відмічав, що вся сучасна культура зростала на ґрунті солідаризму, на основі її принципів співжиття і співробітництва людство в своїй історії долало расові, релігійні, кастові бар'єри, географічні, економічні, культурні відмінності [1, с. 133–134].

Феномен «солідаризм» важливий для українського суспільства з огляду на шлях трансформацій, який проходить наша країна. Як зазначає український соціолог Н. Соболева, прикладом колективної солідаризації та мобілізації різних соціальних груп в Україні є три події, що дістали назву «майдан»: Помаранчева революція, Євромайдан та (менш масштабний) Підприємницький / Податковий майдан осені 2010 року. Останній, учасниками якого були переважно дрібні та середні підприємці, за своїми цілями є явним прикладом захисту класових інтересів (де протилежною стороною була держава в особі уряду). А от головним змістом Помаранчевої революції та Євромайдану вважають не класовий конфлікт (оскільки представники робітничого та середнього класів і навіть класів великих та середніх власників виступали в них союзниками), а відстоювання демократичних свобод, насамперед права вільного політичного та цивілізаційного вибору. Проте очевидним є й соціально-економічний контекст цих протестних подій (адже серед вимог були гарантії рівних економічних прав, ринкових реформ, гідної оплати праці), а класовий склад учасників може бути непрямою ознакою того, що інтереси певних класів упосліджуються [12].

Термін «солідарність» має доволі тривалу історію досліджень у працях як українських, так і закордонних вчених, розроблено низку емпіричних досліджень в царині класичної соціологічної теорії. Проте, сучасний стан українського суспільства, яке знаходиться в процесі ведення повномасштабної війни вимагає по-новому розглянути проблематику солідарності, тим самим надати їй рис актуальності серед громадськості, науковців та політичних діячів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Потрібно відзначити доробок, що вже накопичений з проблематики солідаризму в сучасному суспільстві. Зміст та причини солідаризму розглядали такі зарубіжні вчені Л. Дюгі, Е. Дюркгейм, Ш. Жід, П. Барт, Л. Візе, Ф. Тьонніс, Г. Пеш, Л. Буржуа та ін.

Водночас, склалась стала тенденція до розмежування термінів «солідаризм» та «солідарність», щодо першого, то дослідники сходяться на тому, що це є певні соціальні зв'язки в середині суспільства, які базуються на спільних інтересах та моральних принципах. Щодо солідарності, то вчені зазначають, що це стала закономірність розвитку сучасного суспільства (В. Вернадський, М. Грушевський, О. Конт, Р. Рорті, А. Швейцер).

Також, низку проблем з питань солідаризму досліджували О. Бойдуник, М. Сціборський, В. Данилів. Незважаючи на те, що у світовій соціології вже визначено певні підходи до розкриття суті солідаризму, проблемна ситуація, яка пов'язана з військовим станом на території України та певними трансформаціями українського суспільства, потребує наукового осмислення, що і зумовило вибір даної теми дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання) – проаналізувати стан та перспективи розвитку феномену солідаризму в сучасній українській науці.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Протягом останніх тридцяти років феномен солідаризму досліджувався у царині української соціології, філософії та політології, оскільки із набуттям незалежності виникла потреба в розробці стратегій розвитку і трансформації українського суспільства.

Низка дослідників розглядає солідаризм як одну із провідних стратегій розвитку українського суспільства. Так, наприклад, в монографії за редакцією А.І. Кудряченко зазначає що на початку XXI ст. були спроби імплементації ідеології солідаризму вже на рівні партійних програм, проте успіху даний підхід не мав [7, с. 395]. Цим обумовлена зацікавленість українських науковців у даній проблематиці і спробах обґрунтувати можливість імплементації солідаризму у якості основної теоретичної доктрини на теренах нашої країни. У світлі подій минулого року, а саме – широкомасштабного воєнного вторгнення російських

військ на територію України, солідаризм проявився як фундаментальний принцип, який притаманний українському суспільству, обумовивши здатність громадян нашої держави швидко консолідуватись задля мінімізації руйнівних наслідків повномасштабної війни. Разом із тим, дослідження даного феномену у царині української академічної сфери є, переважно, довоєнними, і не враховують сучасний контекст (тобто, не охоплюють саме переломний момент 2022 р.).

Останнє дослідження, проводилось Інститутом соціології НАН України у 2020 р. У своїй роботі С. Макеєв «Варіативна модальність статусного самовизначення» зауважує що, У 2015 році порівняно з 2013 роком зменшилася частка громадян на перших трьох щаблях і збільшилася сумарно на четвертій та п'ятій: з 37% до 45%. Це відбулося через те, що власна гідність і гідність країни, пробуджена повага до себе послабили силу економічного чинника при визначенні індивідуального статусу респондентів у суспільстві. Такий вплив відчувався ще у 2017 році, підтверджуючи наше припущення щодо домінування відчуття солідарності та гідності над економічною прозою життя в екстраординарних умовах [12].

Саме тому, для початку треба зазначити, що частина науковців присвячує свої праці тлумаченню поняття «солідаризм» і розглядає його розвиток в історичній перспективі, наголошуючи на його взаємозв'язку із політичними та юридичними процесами всередині держави. Інакше кажучи, у подібних роботах можна знайти базову інформацію про сам феномен, який нас цікавить, і витлумачити його сутність. До таких досліджень можна віднести роботи, які написані І. Салтовським [10], Т. Метельовою [8], К. Урсуленко [14], Л. Кочубей [6] та В. Даниловим [2].

Проаналізувавши дану проблематику, можна побачити, що більшість із них були написані у довоєнний період, а отже вони не відображають тих трансформаційних процесів, що зазнала Україна. До того ж, переважна частина дослідників виокремлює саме політичний або економічний аспекти даної проблематики, у той час, як нас більше цікавить аксіологічний вимір. Тому, зупинимо свою увагу на основних аспектах, яким приділяють увагу саме українські дослідники феномену солідаризму.

О. Шевченко у своїй дисертаційній роботі «Концепція солідаризму: історія, теорія та практика впровадження в Україні» вбачає у солідаризмі найперспективнішу концепцію розвитку українського суспільства та наголошує на необхідності практичної реалізації даної моделі після реформування суспільних та державних інститутів. М. Міщенко [9], наступною спробою, розглядає солідаризм як діалектичне явище, що базується на перманентній кореляції понять «індивідуального» та «колективного» і пропонує конкретні стратегії з імплементації базових принципів солідаризму в українське суспільство, як на рівні держави, так і на рівні громадянського суспільства. Дані дослідження

носять переважно стратегічно-прогностичний характер, оскільки вони розглядають солідаризм, здебільшого, як перспективу розвитку українського суспільства та держави. У подібних роботах солідарність в українському суспільстві виступає компонентом, яка тільки знаходиться на стадії формування і наразі не викристалізувалась остаточно (проте залишається найперспективнішою стратегією його розвитку).

Переважна частина науковців виділяє у своїх роботах проблему формування громадянського суспільства України у контексті питання солідаризму. Дана проблема носить політичний характер і розглядається у розрізі трансформації політичної культури нашої держави. Так, наприклад, Г. Зеленько [4] досліджує проблему формування громадянського суспільства в Україні, порівнюючи досвід української і польської держави. О. Шевченко [15] наголошує на взаємозв'язку явища солідаризму і громадянського суспільства, як і на необхідності вдосконалення останнього, щоб уможливити існування солідаризму як провідного концептуального чинника українського суспільства. Л. Кочубей [6] також наполягає на нерозривності цих двох феноменів, підкреслюючи актуальність явища солідаризму для сучасної України.

Також варто наголосити на тому, що більшість дослідників розглядають явище солідаризму у політичному контексті. Звертаючись до політичних доктрин, науковці вбачають у солідаризмі «серединний шлях» між тоталітаризмом та лібералізмом, оскільки жодна із цих моделей у своїй радикальності не здатна стимулювати розвиток політично і соціально здорового суспільства. Такі дослідники як О. Шморгун [17] та Е. Заграва [3] розглядають солідаризм, порівнюючи його із комунізмом та лібералізмом, і наголошуючи на тому, що саме солідаризм може стати для України тим унікальним шляхом, що дозволить суспільству і політичній системі оптимально розвиватись. При цьому, Е. Заграва робить акцент на політичному аспекті даного явища, а О. Шморгун – саме на економічному, пропонуючи корпоративно-солідаристську модель економіки, як альтернативу наявним моделям [17, с. 211]. Про солідаризм як про серединний шлях також говорить Т. Метельова, розглядаючи спроби насадження певних елементів солідаризму через програми політичних партій, втім, безуспішні [8, с. 214–215]. В. Воронкова [1] наголошує на необхідності розглядати солідаризм у політичній площині, досліджуючи моделі соціальної держави, різноманітні моделі солідаризму (соціал-демократична, ліберальна, корпоративна, рудиментарна), моделі ринкової економіки та питання перейняття досвіду передових європейських країн у сферах політичних та економічних взаємозв'язків. Про приклади розвитку інших країн також говорить у своїй статті Л. Кочубей [6], аналізуючи досвід провідних європейських держав у пошуках найбільш актуальної стратегії розвитку України.

Необхідно виокремити і прихильників філософської перспективи аналізу явища солідаризму. До їхнього числа відносяться Т. Метельова

[8] та Ю. Кальниш [5]. Т. Метельова розглядає солідаризм у розрізі онтологічної проблематики, наполягаючи на тому, що схильність до солідаризму перекликається з основними ідеями української філософської думки і загалом є притаманною нашому народу [8, с. 215]. Ю. Кальниш розглядає солідаризм у нерозривному зв'язку із таким явищем, як соборність, також підкреслюючи філософський аспект погляду на даний феномен [5, с. 16]. Загалом, науковець вбачає у солідаризмі повагу до національної ідентичності та відношенні інших націй до національної соборності певної держави. Також можна зазначити О. Шморгуна [16], який у своїй роботі обґрунтовує органічність солідаризму для України, наголошуючи на національно-духовних засадах, притаманних нашому суспільству, які корелюють із даним феноменом.

Нарешті, серед праць, присвячених феномену солідаризму в Україні, є такі, що пропонують практичні методи дослідження даного явища у нашому суспільстві. Так, наприклад, К. Урсуленко [13] у своїй статті виділяє основні механізми, за допомогою яких соціологи можуть визначити рівень солідарності у різних аспектах соціального та політичного життя громадян України, і, як результат, прогнозувати подальші перспективи розвитку українського суспільства. В аналітичній доповіді «Суспільна солідарність в Україні: проблеми і політичні засоби їх вирішення» за редакцією О. Майбороди [11], наводяться фактичні дані дослідження феномену солідаризму, які вказують на поточний стан даного явища в українському суспільстві. Подібні роботи мають прикладне значення в контексті нашого дослідження, оскільки формують основні критерії, які дозволяють у подальшому фіксувати трансформаційні процеси, пов'язані із явищем солідаризму в Україні.

У багатьох схожих дослідженнях автори наголошують на наявності деякого протистояння, протиставлення, конфлікту, який відіграє інтегруювальну роль стосовно солідарних груп. Наприклад, С. Барсукова вивчає групову солідарність, виходячи з того, що вона виникає у поєднанні чотирьох компонентів: 1) життєві обставини групи усвідомлюються як несприятливі; 2) характер негараздів оголошують універсальним для неї; 3) знаходять «винуватих» у складній ситуації; 4) ситуація оформлюється певною риторикою, дістає публічну інтерпретацію, усталену дискусійну форму. Елемент зовнішньої інтеграційної сили працює і на рівні великих соціальних спільнот. Історії відомо ба га то прикладів, коли «маленьку війну» керівники державвикористовували для подолання внутрішніх розбіжностей і суперечностей у суспільстві [14, с. 129].

Розглянутий нами теоретичний аспект концепції солідаризму дає можливість виокремити певні ризики, якій він несе у собі. Ризики виступають інтегральним показником, який налічує у собі певні стратегії реалізації рішень та їх наслідки. Ризикована ситуація включає в себе два ключових компоненти: об'єктивний (відображає невизначеність в певному середовищі) та суб'єктивний (визначає готовність

індивіда приймати відповідні рішення з огляду на невизначеність). Взагалі, поняття «ризик», який ми розглядаємо з точки зору концепції солідаризму відображує стійку рису сучасного суспільства, в якому стало зафіксуватися небезпека та ненадійність існування суспільства (особливо українського суспільства під час повномасштабної війни Росії проти України).

Зокрема, конфлікти з точки зору солідаризму, можуть як об'єднувати так і роз'єднувати суспільства. Як зауважує Н. Соболева у своєму дослідженні: «ми розглядаємо соціальну солідарність як ґрунтоване на певній збіжності поглядів, норм, цінностей, осмислене активне ставлення актора до соціальних подій, явищ, ситуацій, процесів, що викликає співчуття, співпереживання, згуртованість з іншими акторами, що дотримуються відповідної позиції і виражається в готовності діяти певним чином і нести за це відповідальність. Зважаючи на дуальну природу соціальної солідарності, люди об'єднуються як на ґрунті «за» щось/когось (прикладом чого може бути об'єднання на основі переживання родинних та товариських почуттів – 30,4% респондентів), так і «проти» когось/чогоось. В нашому дослідженні таким об'єднуючим фактором виступила невдоволеність владою, яка забезпечила солідаризацію третини опитаних (32,3%)» [12].

Тому ризик може розглядатися як наслідок людської діяльності, з однієї сторони, як атрибут чи результат процесу, який приводиться в дію людською діяльністю, а з іншої сторони, як результат діяльності вибору людини. Тому у зв'язку з тим, що ми живемо в умовах «суспільства ризику», необхідно виділити чотири основних сфер в управлінні ризиком: 1) сприйняття і ідентифікація ризику; 2) аналіз і оцінка ризику; 3) прийняття рішень в умовах суспільства ризику; 4) управління сучасними ризиками. Тому солідаристське суспільство може бути сформованим в умовах боротьби проти різного роду ризиків [1, с. 139].

Висновки з даного дослідження та перспективи подальшого розвитку в цьому напрямі. Проаналізувавши літературу, представлену українськими дослідниками, були зроблені наступні висновки. По-перше, більша частина даних досліджень були проведені до 2014 року і носять, здебільшого, або історичний або прогностичний характер. Солідаризм переважно розглядається як домінантна стратегія розвитку українського суспільства. Основним аспектом, який виділяють дослідники явища солідаризму є державотворчий та політичний аспекти, оскільки явище солідаризму розглядається у тісному зв'язку із політичними процесами в Україні, а також – як третій шлях між комунізмом та лібералізмом.

Деякі науковці виокремлюють і філософський аспект даного явища, обґрунтовуючи з його допомогою притаманність українському суспільству ідеї солідаризму. В той же час, роботи, із яких можна виокремити певні прикладні елементи аналізу даного феномену були

написані до 2014 року, і наявна у них інформація, хоча і може використовуватись у якості відправної точки для нашого дослідження, все ж потребує вдосконалення, відповідно до нинішньої соціально-політичної ситуації.

Таким чином, основні прогалини у дослідженні явища солідаризму в українському академічному просторі вбачаються нам у домінуванні політичного аспекту у погляді на зазначене явище, а також у малій кількості актуальних досліджень солідаризму, зважаючи на період, у який ці роботи були написані.

Список використаної літератури

1. Воронкова В. Г. Формування концепції солідаризму в контексті соціологічного аналізу. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2007. № 31. С. 132–144.
2. Данилів В. Ю. Солідарність і солідаризм. Київ : Видавничий дім «KM Academia», 2000. 152 с.
3. Заграва. Е. Сучасність і солідаризм. URL: <http://exlibris.org.ua/zahrava/solidarizm.html> (копія з екрану 11.05.2023)
4. Зеленько Г. І. «Навздогінна модернізація»: досвід Польщі та України : монографія. Київ : «Критика», 2003. 215 с.
5. Кальниш Ю. Г. Розвиток теорії суспільної солідарності в сучасній політичній доктрині української соборності. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Політичні науки*. 2016. № 1. С. 12–18.
6. Кочубей Л. О. Технології формування солідаризму у громадській думці: світовий досвід для України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2012. № 6. С. 366–381.
7. Культурно-цивілізаційний простір Європи і Україна: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку : кол. монографія / за заг. ред. А. І. Кудряченко. Київ : Інститут європейських досліджень НАН України. Університет «Україна», 2010. 405 с.
8. Метельова Т. О. Ідеологія солідаризму: реанімація пройденого чи спроба «імплементації» європейських цінностей в український ґрунт. Сучасна українська політика. *Спецвипуск : Україна як суб'єкт сучасних цивілізаційних процесів*. Київ : Фенікс. 2011. С. 203–218.
9. Міщенко М. А. Формування соціальної солідарності як розвиток гармонійних суспільних відносин в Україні. *Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць*. Київ, 2010. Вип. № 33. С. 265–273.
10. Салтовський О. І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку ХХ сторіччя) : монографія. Київ : Парапан, 2002. 396 с.
11. Суспільна солідарність в Україні: проблеми і політичні засоби їх вирішення: аналітична доповідь / за ред. О. М. Майбороди. Київ, 2012. 64 с.
12. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності. Випуск 8(22) / за ред. В. Ворона. Київ : Інститут соціології НАН України, 2021. 715 с.

13. Урсуленко К. Методика вимірювання соціальної солідарності в українському суспільстві. Перевірка теорії за допомогою методу моделей лінійних структурних рівнянь. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2009. № 3. С. 126–137.

14. Урсуленко К. Соціальна солідарність: розвиток поняття в історії соціології та сучасні інтерпретації. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2009. № 1. С. 138–157.

15. Шевченко О. С. Концепція солідаризму: історія, теорія та практика впровадження в Україні : дис. канд. юрид. наук : 12.00.01 Київ, 2019. 263 с.

16. Шморгун О. О. Інтелектуальні корені українського солідаризму. *Перехід-IV*. 2002. № 9. С. 48–56.

17. Шморгун О. О. Концептуальні проблеми розвитку України: європейський та загальноцивілізаційний виміри. Культурно-цивілізаційний простір Європи і України: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку : кол. монографія. 2010. С. 205–221.

Baliychuk V. A. Phenomenon of solidarity in modern Ukrainian science

The article analyzes the phenomenon of solidarity in modern Ukrainian science. It was found that most researchers consider the phenomenon of solidarity in a political context. Turning to political doctrines, scientists see in solidarity a «middle way» between totalitarianism and liberalism, since none of these models in their radicalness is capable of stimulating the development of a politically and socially healthy society. Such researchers as O. Shmorgun and E. Zaglava consider solidarity, comparing it with communism and liberalism, and emphasizing that it is solidarity that can become for Ukraine the unique path that will allow society and the political system to develop optimally.

Supporters of the philosophical perspective of the analysis of the phenomenon of solidarity are singled out. Among them are T. Metelova and Yu. Kalnysh. T. Metelova examines solidarity in terms of ontological issues, insisting that the inclination to solidarity echoes the main ideas of Ukrainian philosophical thought and is generally inherent to our people. Yu. Kalnysh considers solidarity in an inextricable connection with such a phenomenon as cathedralism, also emphasizing the philosophical aspect of the view on this phenomenon.

After conducting a thorough research, we came to the conclusion that solidarity is mainly considered by scientists as a dominant strategy for the development of Ukrainian society. The main aspect highlighted by the researchers of the phenomenon of solidarity is the state-building and political aspect, since the phenomenon of solidarity is considered in close connection with political processes in Ukraine, and also as a third way between communism and liberalism.

Key words: *solidarity, solidarity, social actions, Ukrainian society.*